

Ženy a transformační procesy československé společnosti

Zpráva z výzkumu

MARIE ČERMÁKOVÁ

HANA NAVAROVÁ

Sociologický ústav ČSAV

Women and the Transformative Processes of Czechoslovak Society

Abstract: This article is based on the data of a case study, a journal inquiry and a content analysis of letters. These were designed to observe women's attitudes toward the 1990 parliamentary elections and toward politics in general. The article contains theoretical premises for the re-analysis of women's positions in the political and social structure of Czechoslovakia. It also analyzes the topics of women and contemporary political events, and the political opportunities of women. The article is supplemented by a hypothetical scheme of possible transformational processes in the following areas: society's view of women; politics; employment; education; family; attitudes and behavior; the cultural and social approach toward women; and the sociological approach toward women.

Sociologický časopis, XXVII, (2/1991)

Počátek 90. let se zdá být určujícím momentem pro evaluaci postavení žen v sociální struktuře a v transformačních procesech od nedemokratické k demokraticky orientované společnosti. Lze nastínit více paradigmat, např. třídní, strukturální, feministické, familiární, patriarchální a další. Žádné z nich však dosud nebylo československou sociologií teoreticky rozpracováno a empiricky ověřeno. Jde o nezmapovanou oblast sociální struktury, v širším pojetí pak o výzkum dynamiky sociálních změn. Nelze přitom odhlédnout od skutečnosti, že sociologický výzkum žen byl v minulých letech jednou z nejvíce deformovaných oblastí v rámci sociologických disciplín. I v běžném vědomí trpí nánosem pseudoproblémů, témat zdiskreditovaných strukturami bývalé moci. Mnohé otázky je dnes těžké nově zformulovat, protože jejich obsah i forma bývají reflektovány prizmatem uplynulých čtyřiceti let. Východiskem z této situace je reanalýza. Formulace nových teoretických východisek je ovlivňována nejen vlastním reformačním úsilím, ale i některými západními koncepcemi integrace žen do dynamických procesů zasahujících sociální struktury (včetně konstituce jejich nových rolí).

Otázka sociálního postavení ženy byla v období čtyřiceti dvou let postupně "nastolována" (1948 - 1950), "řešena a vyřešena" (1950 - 1966), "revidována a nově pokládána" (1966 - 1968), "normalizována" (1969 - 1971), "reálně socialisticky vysvětlována" (1972 - 1989), až byla událostmi (1989) negována jako zcela podružný problém v době, kdy se otevřeně projevila ekonomická, ekologická a morální krize československé společnosti. To, co je proto reálně k dispozici a co má svou výzkumnou hodnotu (jako např. statistické přehledy, dílčí empirické výzkumy a sociologie rodiny) nedostačuje k tomu, abychom mohli postihnout a analyzovat postavení žen v sociální struktuře a jejich podíl na vývoji československé společnosti. Proto otázky, které si klademe, mají toliko hypotetický charakter. Budoucí výzkum sociální struktury je nejen zkoriguje, ale možná i odmítne.

Politický vliv žen v Československu ve srovnání s vlivem mužů vždy byl a nadále i je nepatrný. Muži dominovali a dominují ve vládě, ve Federálním shromáždění i v jiných důležitých grémiích a orgánech. Obsazovali a obsazují špičkové politické i hospodářské pozice. Zatímco ve všech vyspělých industriálních zemích, a nejen v nich, se počet žen veřejně společensky i politicky aktivních zvyšuje, v Československu nejen že tyto počty stagnují, ale naopak se neustále snižují. Ve skandinávských zemích - Švédsku, Norsku, Dánsku a Finsku např. ženy obsazují více než 25 % míst v parlamentech. V československých volbách byl průměrný podíl kandidátek 13 % a jejich výsledkem je 8 % žen poslankyň ve Sněmovně lidu, 11 % žen ve Sněmovně národů a přibližně kolem 12 % žen v České a Slovenské národní radě. S větší účastí žen v politickém životě nikdo ani nepočítal, nikdo je nepostrádá a tento stav také nikoho neznepokojuje.¹

Nic na tom nemůže změnit fakt, že letošní podíl žen - voliček byl ve volbách celkově vysoký. Výzkum ostatně potvrdil hypotézu o hlubokém deficitu politického potenciálu žen v naší společnosti, svědčící o celkové pasivitě této skupiny. Jen některé podsoubory se z tohoto stereotypu mírně vymykaly. Patří k nim ženy žijící v Praze, které mají vysokoškolské vzdělání, jsou ve věku 30 - 50 let a jsou zaměstnané.

Politická aktivita žen je závislá především na jejich životních podmínkách. V nich se i přes změnu systému mnoho nezměnilo. Jsou to právě naprosto neuspokojivé životní podmínky, které budou ovlivňovat vědomí žen a tím nepřímo i jejich společenské postavení, a to se značnou setrvačností.

Podstatná báze nynější podoby ženské emancipace byla vytvořena ve starém systému. Protože základní principy emancipace byly definovány podle základních norem marxismu a požadavky i potřeby žen byly determinovány administrativním a byrokratickým aparátem, obvykle skončily otázky rovnoprávnosti žen a jejich řešení u státní, rodinné či populační politiky. Emancipace sama byla redukována na politiku rovných práv pro ženy. Výsledkem "dualitní role ženy" ve společnosti je diskriminace a "neprostupnost" tradičního rozdělení rolí; možnosti kariéry v oblasti práce či politiky byly a nadále jsou striktně ohraničeny rodinným životem na jedné straně a současně právě velmi nevýhodná pozice žen ve světě práce a politiky je na druhé straně vrací zpět do jejich rodinné role. Souhrnně řečeno, ženy stojí před problémem jak udržet rovnováhu mezi "politikou" ve veřejné sféře a "politikou" v osobním životě. Ženy byly díky falešné emancipaci zatíženy celou řadou dalších, nových problémů. Včetně nové totality ženského údělu, založené na dualitě dvou rolí - pracovní a mateřské či rodinné. Rozpor mezi rovnoprávností legislativně zakotvenou a reálným životem potlačil schopnost sebereflexe a vedl k apatii a stresu.

---

1) Výzkum "Ženy a volby '90". Tento výzkum byl realizován v Sociologickém ústavu ČSAV na jaře 1990 v podobě tří na sobě nezávislých akcí - výzkumné sondy, časopisecké ankety a obsahové analýzy dopisů.

Ženy a současné politické dění

Dvojitý úděl (dualita rolí) se zřetelně projevil i v názorech žen na možnosti jejich participace na společenských a politických otázkách a problémech. Zcela podle předpokladů a očekávání se zde vydělují dva tradiční bloky.

První blok tvoří: péče o rodinu, práva žen ve společnosti, péče o staré a nemocné občany, péče o životní prostředí, školství, mírové hnutí a kultura. V druhém, zdaleka již ne tak preferovaném, bloku stojí oblasti jako: ekonomika, rozvoj občanských iniciativ, vnitřní i zahraniční politika státu, podnikatelská činnost, národnostní otázky, věci církevní a náboženské. První okruh problémů považují ženy za pole své aktivity, od problémů v druhé skupině se buď zřetelně distancují, nebo je nepovažují za prioritní, či spíše je nespojují s vlastní možností participace. Tedy tradiční stratifikace zájmů mužské a ženské složky populace, která opět dokazuje, že změny ve vědomí, ve schématech názorů a hodnot se odehrávají mnohem pomaleji a s mnohem větší rezistencí, než změny politické či společenské.

Jednoznačně na prvním místě u žen stojí péče o rodinu. Ukazuje se, že péče o rodinu se stala determinujícím faktorem ženského vědomí, který nabyl až charakteru sociální totality. Rodina, rodinný život, realizace žen v rodině byla silně privilegována a podporována. V současnosti se její význam ještě prohloubil v souvislosti s proklamovanými a široce propagovanými teoriemi o navrácení ženy do rodiny, ale také v souvislosti s ekonomickou nejistotou, nestabilitou trhu a se stále vzrůstajícími obtížemi v zabezpečení běžného života rodiny.

Druhou, významnou oblastí společenského života, ve které cítí ženy samy nutnost se angažovat, je prosazování vlastních práv, a to i politickou cestou. Jak se však chovat, jak jednat v rámci dvou základních stereotypů, spojovaných v naší společnosti již tradičně s tzv. ženskou emancipací, a to s ideou falešné emancipace, charakteristickou pro minulý režim a s ideou importovaného feminismu, který se ženy obávají přijmout? Existuje značná nejistota, jakým způsobem na své problémy upozornit, jak je řešit. Hlavní důvod, proč je nutno na práva žen upozornit je naprosto transparentní. Je to "minulá, ale i současná diskriminace žen."

* * *

S čím ženy na jaře 1990 spojovaly své naděje a očekávání, co v tehdejším politickém dění hodnotily pozitivně? Jednoznačně na prvním místě bylo velmi pozitivní hodnocení změn, které se ve společnosti odehrály v globálním pohledu. Demokracie byla hodnocena vůbec nejvýše. S ní také ženy spojovaly řadu svých nadějí a očekávání. Podobně - i když s ohledem na další vývoj během roku 1990 by již pravděpodobně jejich názory nebyly tolik optimistické - ženy spojovaly své naděje se skutečnou tržní ekonomikou. Tyto naděje byly mnohdy vyjádřeny - pro muže řádově velmi primitivním způsobem - jako "obchody bez front", "skutečné nakupování a nikoli shánění" apod. Přesto právě tyto názory odrážejí velmi přesně každodenní úděl ženy a její starost o zabezpečení chodu domácnosti a rodiny, které na ženy doléhají zvláště tíživě, a to bez ohledu na jejich jakékoli další sociálně demografické charakteristiky.

Politická situace před volbami byla charakterizována převážně antagonismem KSČ a Občanského fóra. Řada žen proto vyjadřovala své naděje i očekávání právě v souvislosti s politikou těchto dvou politických hnutí. Na jedné straně to byly naděje ve skutečné obrození KSČ, v její progresivní trend do budoucna, na druhé straně očekávání spjatá s Občanským fórem, eventuálně s jeho význačnými představiteli, ať se již jednalo o členy vlády nebo o prezidenta. Je to tím, že po mnoha letech do politiky vstoupily osobnosti atraktivní pro ženskou část populace, protože to byli muži vzdělaní a kompetentní, kteří svým celkovým vystupováním i chováním vzbuzovali naději, že jsou pravými lidmi na pravých místech.

O tom, že ženský způsob myšlení je orientován více altruisticky než individualisticky, by mohly svědčit také naděje, které ženy spojují s lepší budoucností svých dětí či dokonce vnuků a současně jejich ochota přizpůsobit se, přinášet v duchu tohoto cíle i mimořádné oběti. Ženy vyjadřovaly svá očekávání a naděje také v souvislosti se zlepšením životního prostředí. Ukázalo se, že lépe organizovaná Strana zelených by u mnohých žen měla značnou naději.

O tom, že postavení žen se v nové společnosti nijak nezlepšilo, svědčí naopak celkové pesimistické postoje československých žen k dalšímu vývoji, spojované se skutečnými obavami. Jednoznačně na prvním místě se ženy na jaře 1990 obávaly - a již velmi krátká doba ukázala, že zcela oprávněně - změn v ekonomice (pokles životní úrovně, zvyšování cen, nedomyšlené ekonomické reformy a opatření, inflace měny apod.). Samozřejmě, že v těsné souvislosti s těmito obavami ekonomickými jdou obavy ze změny sociální situace. Obavy z toho, že změny ekonomické postihnou především tzv. sociálně slabé vrstvy obyvatelstva, prohloubí se ještě více rozdíly mezi bohatými a chudými. Vzniká nejistota, z kterých sociálních skupin se bude rekrutovat příští společenská, ekonomická a politická elita. Ženy si pravděpodobně jako první skupina populace uvědomily tvrdost dopadu ekonomických reforem na obyvatelstvo se všemi důsledky, které budou mít.

Mnoho žen se již na jaře také vyjadřovalo k činnosti vlády a vrcholných orgánů. Zdá se, že malicherné spory vedené na téma název státu, zdlouhavá jednání parlamentu apod. sloužily mnoha ženám také jako jasný příklad ztráty času i energie, zatímco jiné důležitější problémy unikají, eventuálně se prohlubují.

Podobně stejně kriticky ženy pociťovaly to, že by měly nést jakýsi princip kolektivní viny, který byl implantován střední generaci. Ženy se naopak, a zřejmě zcela oprávněně domnívaly, že vzhledem ke své již léta manifestované nespjatosti s politikou (která byla jak v předchozím režimu, tak nyní především záležitostí mužů) nenesou a ani nemohou nést odpovědnost za to, co bylo v minulosti. Neboť za sféru své dominance považují především rodinu, jež reprodukovala základní hodnoty a ideály demokracie a humanity i v minulých čtyřiceti letech. Právě vnitřní konflikt žen, které se ve své velké většině necítí být zkompromitovány minulým režimem - díky své politické "neaktivitě" - a současně reflexe tvrdých ekonomických a sociálních dopadů právě na ženy by podle názoru mnohých měl vést k tomu, aby se ženy začaly samy starat o svá práva. Situace však nasvědčuje tomu, že československé ženy jsou v tomto ohledu velmi konzervativní a spíše než jejich

angažovanost se dá v nejbližší budoucnosti očekávat ještě větší stažení se do soukromí nebo veřejně manifestovaný nezájem o politické dění - přirozeně pokud nedojde k sociální anomii.

V současnosti existují v podstatě dva základní okruhy zájmů žen. Lidská práva, ať již je tento problém artikulován v pojmech demokracie, svoboda a ekonomika, především z ryze ženského úhlu pohledu, tj. z hlediska zajištění základních materiálních potřeb rodiny. Mnoho žen se domnívá, že jejich vlastní problémy budou vyřešeny později, ať již toto později znamená cokoli. Řada z nich se také domnívá že tím, že "máme demokracii a budeme mít snad i brzy tržní ekonomiku, budeme mít také vyšší životní úroveň a tím také skutečnou, nikoli vnucenou emancipaci".

Na druhé straně si mnoho žen uvědomuje, že musí své problémy řešit samy. Buď ale nevědí jakým způsobem, nebo přímo vyjadřují svoji nechuť k ženskému hnutí, ať již v jeho staronové podobě nebo k novým ženským iniciativám, ale i k západnímu feminizmu, aniž ovšem mají představu o tom, co skutečně znamená.

O bezradnosti žen svědčí ostatně i různá ženská hnutí či iniciativy, jejichž programy jsou formulovány pouze nezřetelně a v podstatě nemají naději na to, oslovit větší počet žen. Vědomí nutnosti dělat konečně něco pro sebe a současně bezradnost jak, jakým způsobem, jsou přímo charakteristické pro ženy roku 1990. Řada z nich - a svědčí o tom i výsledky voleb a následná rezignace mnoha již zvolených poslankyň ze svých funkcí - si uvědomuje fakt, že již proniknutí do sféry "mužských elit" je pro mnoho žen obtížné, depresivní a klade takové nároky, které může splnit jen málokterá z nich (nemáme zde na mysli nároky intelektuální, ale spíše časové a energetické). Ženy pociťují, že toto vše mohou změnit pouze tím, že se začnou společně organizovat jako ženy, a tím skutečně prosazovat svá práva proti definicím podřízenosti a praktikám, které sice na jedné straně odstraňují tradiční rozdíly v postavení muže a ženy ve společnosti, ale zřetelně zachovávají rozdíly, vyjádřené jemnými vztahy privilegií a subordinace. Cesta, jak tohoto cíle dosáhnout, je prozatím nezřetelná.

Politické šance žen

Dle našich zjištění většina žen vidí společnost v polaritě "těch nahoře" a "těch dole". Konečné důsledky působení totalitní společnosti u naprosté většiny z nich eliminovaly, alespoň v zásadních postojích, proklamované ideje o sociální spravedlnosti a beztrždní společnosti. Promítneme-li do těchto vzorců typologií politického postavení mužů a žen, diferencují se představy žen zhruba do těchto typů:

Typ A. Politika je podle nich nutně dichotomická, vyplývající z tradic a zvyklostí. Tvoří ji ti nahoře (muži), jsou pro to důvody; postavení žen je podřízené.

Typ B. Politika je nutně dichotomická, ale úsilím žen (hnutí, iniciativy) dojde k vyrovnání defavorizace žen v jejich společenském a ekonomickém uplatnění a dá ženám to co jim patří, aniž proniknou samy o sobě do řízení společnosti.

Typ C. Dichotomie je zlo. Neuznávají ji, ale rezignují na jakoukoli změnu.

Typ D. Fakt dichotomie respektují, nerezignují však na zlepšení své osobní společenské pozice vlastní cestou.

Typ E. Chtějí dichotomii zlomit, překonat ve smyslu západních demokracií (bez znalosti tamějších společenských mechanismů).

Typ F. Nemají žádný názor, vědomě si nepřipouštějí žádné představy ani hodnocení společenského řádu.

Zcela absentují jakékoli feministické aspirace ve smyslu některých západních ženských hnutí. "Feminát" nepřichází vůbec do úvahy, příliš připomíná totalitní model. Absence je navíc prohloubena v mnoha výpovědích žen přímo averzí vůči vzniku feministických nálad či hnutí u nás. Feminismus má pro české ženy pejorativní přízvuk.

Sondy do postojů žen k volbám vyjevují některé souvislosti ve zcela jiné poloze, než bychom očekávali či byli zvyklí. Ženy vědí, že určité politické šance se jim přes všechny dosavadní bariéry otevírají. Zvažují riziko, zda současný krizový společenský stav, destabilizace ekonomiky i ostatních struktur by unesly další sociální konflikty, co by tím získaly ony samy, co společnost, čím by zaplatily, co by musely obětovat. Zvažují i své politické schopnosti a ambice. Z tohoto úhlu pohledu se situace může jevit mnohoznačně. Jde o vyčkávání vhodného okamžiku? Nebo o rezignaci? Či o vědomou preferenci společenského konsensu před skupinovými zájmy?

Shrme-li jednotlivé poznatky z provedené sondy, vyplývá z nich obraz ženské části společnosti v českém regionu, v níž se více než zřetelně projevuje specifická forma apolitičnosti. Fakt, že se v takovém rozsahu ženy pasívně zúčastnily voleb do federálních i národních zastupitelských orgánů, není v rozporu s tímto fenoménem. Tak jako v Polsku při volbách do komunálních zastupitelských sborů, kde se zredukoval počet voličů, zvláště žen na slabou třetinu, příp. i v Maďarsku při pořádání referenda o prezidentské funkci (stimulovaného zde ovšem příznivci bývalé vládnoucí strany) lze i v České republice v budoucnosti očekávat radikální změnu i těchto pasívních forem politického života ženské části obyvatelstva. A to jednak ve smyslu odmítnutí účasti na volbách, jednak v podobě negativních postojů k nynějšímu establishmentu. Lze očekávat, že v České republice bude pokračovat určitá profanace OF jako hnutí v důsledku nárůstu sociální a existenční nejistoty a vývoje hospodářské situace. V podmínkách soustavné kritiky ze strany jiných stran a hnutí i kritiky interní dojde nejspíše k oslabení principu, který nejsilněji aktivizoval masu žen v minulém období, onoho kategorického imperativu, jevu, který sice dokáže alarmovat v čase ohrožení masy žen, ale je nesmírně citlivý na změny v sociálním klimatu, a který lze účinně stimulovat jen výjimečně a za zcela zvláštních podmínek. V příštích měsících a letech se nebude tento princip pravděpodobně znovu aktivizovat. Nelze tedy na něm stavět reálnou politiku, podporující daný establishment ze strany ženské populace.

Průběh transformací uvnitř politického vedení OF ve směru od dřívě otevřeného hnutí k politické straně s jasně stanoveným programem povede nejen

k diferenciaci jeho politického zaměření na vějíř různých proudů (oscilujících mezi jasnou pravicí a mírnou levicí), ale promítne se i do postojů žen k této vítězné politické síle. Ženy totiž preferovaly OF právě z důvodu určité nejasnosti, resp. otevřenosti programu, která korespondovala s jejich postoji k politickému dění. Nové OF pro mnohé z nich nebude tedy přijatelné právě z těch důvodů, které naopak populace mužů od politického vedení OF očekává: jasný, jednoznačný program, cíle, které nejsou zaměnitelné za cíle jiných sil.

Vedle toho bude na chování ženské populace nesporně působit i skutečnost, že OF jako spoluvůrce vládní koalice, resp. její základna, převzalo odpovědnost i za průběh změn v ekonomické sféře, s jejich plánovanými, ale i neočekávanými (a tvrdými) dopady na rodinnou ekonomiku, v níž ženy na rozdíl od řízení makroekonomických procesů mají významnou pozici.

* * *

Zdroje současného společenského pohybu se neustále mění a často jsou vzájemně v kontrapozici. Do budoucnosti by se novým zdrojem společenských transformací měly stát ženy. Tento trend lze do jisté míry predikovat jednak na základě příkladů z moderních společností, jednak na základě skutečnosti, že právě nerovnost mužů a žen, neekvivalentnost jejich politického vlivu na další vývoj státu se pravděpodobně stane uzlovým bodem, od kterého začnou ženy rozvíjet svůj společenský vliv. Změny v sociálním klimatu celé společnosti, ke kterým došlo po volbách do zastupitelských úřadů spolu s ekonomickými "opatřeními", jež jsou pouhým počátkem a jejichž další expanzi si pravděpodobně jen stěží kdo umí představit, povedou ve svých důsledcích k aktivizaci žen. Ženy se mohou stát významným zdrojem opozice. Zvýšení jejich vlivu by bylo žádoucí ve velmi krátké době; na příkladu zemí, ve kterých je ženské hnutí silně rozvinuto, se totiž ukazuje, že vlastně díky feminismu se do "ekonomického plánování" dostaly také problémy sociálních potřeb lidí a kvalita mezilidských vztahů. Tedy dva fenomény, které současně československé politice naprosto chybějí.

Ženská část populace však může najít zdroj své aktivity pouze sama v sobě, v uvědomění si své vlastní moci, v jistotě nezbytnosti participovat na společenském dění, v uvědomění si, že tzv. ženská podřízenost je založena ve všech sociálních institucích a ideologiích naší společnosti, ale že není nezbytně nutné dále v ní pokračovat. Je pouze otázkou, která generace žen k tomuto přesvědčení dojde a v jak historicky dlouhé či krátké době. Na základě výsledků našich šetření se domníváme, že to nebude současná starší, ale ani střední generace žen.

Prezentované výsledky sondážního výzkumu volebního chování a politických postojů žen představují pochopitelně jen parciální vhled do složité sféry společenského života a nelze je přeceňovat. K závěrům tohoto šetření patří i fakt, že teprve další teoretické a empirické zpracování zformulovaných hypotéz může vést k jejich objektivizaci.

Možnosti transformačních procesů vzhledem k postavení žen ve společnosti uvádíme v následujícím schématu:

Totalitní systém
1948 - 1989

Posttotalitní systém
1989 +

1. Koncepce ženy ve společnosti

- a) dualitní pojetí ženy, svět práce x sféra rodiny
- b) pojetí ženy v dualitě rolí a jejich komplementaritě (pracovnice x matka, pracovnice x manželka)
- c) rolové pojetí vyjadřuje stálost, ale i dichotomii; oddělení, ale i rovnost
- d) žena vždy uvažována jako matka a pracovnice, muž jako pracovník nebo otec, ale nikdy jako pracovník a otec

- a) pojetí ženy jako svéprávného jedince
- b) pluralita rolí, event. možnost výběru
- c) rovnost, ale současně možnost změny, na místě rolového pojetí vztahy produkce, reprodukce, konzumace

2. Politika

- a) absence žen v mocenských strukturách
- b) nízký počet žen se stranickou legitimací
- c) masové zapojení žen v kvazistrukturách (ROH, SSM, SČSP atd.)

- a) absence žen v mocenských strukturách
- b1) nízký počet žen - příslušnic stran
- b2) vysoký počet žen preferujících OF
- c1) marginální zapojení žen do nově vznikajících ženských hnutí
- c2) setrvačné zapojení žen v odborech a Svazu žen

3. Zaměstnání

- a) nejvyšší zaměstnanost žen v Evropě
- b) mizivý počet zkrácených úvazků
- c) platová diskriminace
- d) kariérová diskriminace
- e) orientace na co největší nivelizaci výkonu
- f) vnucená zaměstnanost (politicky i ekonomicky)
- g) nevyužívání reálné kvalifikace žen
- h) nízký počet žen v hospodářských funkcích

- a) postupné snižování zaměstnanosti žen na úroveň průměru v Evropě
- b) zvyšování počtu zkrácených úvazků
- c) prohloubení platové diskriminace
- d) prohloubení kariérové diskriminace
- e) postupná orientace na výkon
- f) nezaměstnanost (až 30%)
- g) postupné zlepšování využívání schopností a kvalifikace (podnikání atd.)
- h) nízký počet žen v řídicích funkcích
- i) možné zneužití ženské práce v rodinných podnicích

4. Vzdělání

- a) málo flexibilní
- b) neodpovídající zájmům a schopnostem (odhadem až 1/3 žen)
- c) již dosažená úroveň je retardována nezájmem o celoživotní vzdělávání
- d) orientace na certifikáty

- a) lepší se přístupnost pro ženy
- b) nová koncepce oborů lepší šance uplatnit vlastní zájmy; zahraniční stipendia často preferují ženy
- c) orientace na kvalitu a využitelnost
- d) systém stavebnicového VŠ studia ženám vyhovuje

5. Rodina

- a) model dvoudětné rodiny
  - b) vysoká sňatečnost
  - c) vysoká rozvodovost
  - d1) vysoká četnost sňatků pod 18 let věku
  - d2) nejvyšší počet dívek vdaných do 21 let věku v Evropě
  - e) převažující demokratické vztahy uvnitř rodiny
  - f) solidarizační mechanismy rodiny vůči režimu
- a) diferenciaci různých typů rod. soužití
  - b) snížená sňatečnost
  - c) vysoká rozvodovost
  - d) postupné zvyšování věku nevěst a pokles natality
  - e) možný návrat k patriarchálním prvkům ve funkci rodiny
  - f) rozvinutí výkonových a kapitálových potenciálů rodiny, tedy i ženy
  - g) snižování kvóty a kvality volného času žen

6. Postoje a chování

- a) přizpůsobivost, loajálnost k době a situacím
  - b) značný vliv žen na udržování rodinných tradic, morálky, altruismu, solidarity
  - c) orientace na děti a domov jako nejvyšší hodnoty
  - d) udržování rozsáhlých sítí rodinných, přátelských a pracovních vztahů
  - e) značný vliv na vylepšování rodinného rozpočtu vlastní "nadprací" - např. šití, pletení, drobné opravy, řízení auta atd.
  - g) očekávání neměnné situace, stagnace
- a) apolitičnost, apatie, dezorientace
  - b) změny vzorců chování ve smyslu volby: buď rodina, nebo kariéra
  - c) podnikavost u některých skupin žen
  - d) úsilí o cestování, případně studium mimo republiku
  - e) značný vliv na formování nových spotřebních orientací
  - f) spíše víra než racionalita
  - g) očekávání zlepšení situace

7. Kulturně společenské pojetí ženy

- a) dogmatismus
  - b) kulturní schematismus - společenské a ideologické klišé: žena jako nositelka mnoha rolí, z nichž případně některou nezvládá
  - c) prudérní postoje k zobrazení ženy jako objektu, rozsáhlá tabuizovaná témata
  - d) cenzura
- a) liberalismus
  - b) kulturní pluralita - pád tabu
  - c) rozmach pornografie, soutěží krásy
  - d) zneužití nahoty jako prodejního artiklu

8. Sociologické pojetí ženy

- a) PARADIGMA
tabuizovaná témata obzvláště v souvislosti s diskriminací, s otázkou rovnoprávnosti a mužské dominance
  - b) SOCIÁLNÍ STRUKTURA
jednotkou analýzy sociální struktury je domácnost a její sociální určení se odvozuje od přednosti domácnosti, tj. muže
  - c) DISCIPLÍNA
neexistuje
- a) integrace žen do teorie tříd, rodina s dvojitým určením - tedy muže a ženy
  - b) reanalýzy sociálních problémů s vazbou na ženy
  - c) formování sociologických disciplín s vazbou na problematiku žen

NOVÉ TRENDY:

- 1) ženy majitelky navraceného kapitálu
- 2) ženy podnikatelky v oboru módy, obchodu atd.
- 3) ženy bez vlastního příjmu
- 4) ženy v domácnosti
- 5) ženy na ulici

Literatura:

- Brokl, L. 1990. Problémy přechodu k pluralitní demokracii. In: Sociologický časopis, 4.
- Čermáková, M., Navarová, H. 1990. Ženy a volby '90. Praha: Sociologický ústav ČSAV.
- Marcuse, H. 1969. Psychoanalýza a politika. Praha: Svoboda.
- Riesman, D. 1968. Osamělý dav. Praha: Mladá fronta.
- Segal, L. 1987. Is the Future Female? London: Virago Press Ltd.
- Scénář ekonomické reformy. 1990. In: Hospodářské noviny, 4. 9.

Summary

The investigation of the position of women in Czechoslovak society in the '90s is evidently a part of the problems of the social structure, and as such belongs to the dynamics of social changes. Women's role in political influence has been and continues to be insignificant in Czechoslovakia compared to more advanced countries. The political activity of women depends very much on their life conditions. These have not changed, despite changes in the political system.

The basis for the contemporary form of women's emancipation was formed under the previous political system. It is based on women's dual roles: at work and in the family. This has manifested itself also in women's opinions regarding the possibility of their participation in social and political life. Two traditional areas of possible social activity of women have emerged:

- family care, women's rights in society, welfare for elderly and ill people, environmental issues, education, the peace movement and culture;
- economy, development of civic initiatives, domestic and foreign policy, business activity, nationalistic issues and religious matters.

Women identify with the first area and keep their distance from the second. Either they do not consider the second area as a priority, or they do not think they have the possibility to participate in it.

Women have accepted very positively the changes that have occurred in society, especially the "universal changes" (democracy, market economy, political movements). A majority of women have expressed their fears regarding the future (regarding the economy, changes in social conditions; they also have criticized the policy of government and political parties).

Women are aware of the necessity to start organizing themselves, and to assert their rights against the definitions of subordination and against the practice that has removed the traditional differences between men and women but preserved the differences expressed by the subtle relationship between privileges and subordination.

Most women perceive society in terms of polarity of "those at the top" and "those at the bottom." Some political opportunities have become available to women, but they are not taking advantage of them.

A specific form of apolitical behavior exists among women, rooted in their passive participation in politics, e.g., their strong participation in elections. In the future, they should become not only a new source of social transformation. Changes in the social climate of society as a whole, along with economic changes, probably will lead to greater activism among women. The source of this activism is in the women themselves, in their consciousness of their own power, in their conviction of the necessity to participate in social events. But it is not known how many generations it will take before women will realize this.